

Αφανής εγγελιανισμός και θεωρίες περί κράτους*
του Δημήτρη Χαραλάμπη

Εισαγωγή

Η θέση την οποία θα προσπαθήσω να υποστηρίξω εδώ είναι ότι η αντίληψη που κυριαρχεί σήμερα για το κράτος είναι συνειδητά ή ασυνείδητα εγγελιανή. Όταν λέω κυριαρχεί εννοώ ότι και η φιλελεύθερη και η σοσιαλδημοκρατική αλλά και η λεγόμενη «μαρξιστική λενινιστική» ή σωστότερα η σταλινική κρατιστική αντίληψη του «υπαρκτού σοσιαλισμού» είναι εγγελιανές. Η θέση αυτή και από φιλελεύθερη και από σοσιαλδημοκρατική αλλά και από μαρξιστική δογματική πλευρά ασφαλώς προκαλεί αντιδράσεις.

1. Η εγγελιανή αντίληψη για το κράτος

Ας εξετάσουμε όμως μερικά στοιχεία της εγγελιανής αντίληψης και σκέψης για το κράτος.

Το οργανικό σύνολο της αστικής σκέψης φτάνει με τον Έγελο στο απόγειο της καθαρότητας του και εκφράζεται μέσα από την έννοια του Δικαίου και του Κράτους.

Στη «Φιλοσοφία του Δικαίου»¹ η ελευθερία υπάρχει μόνο μέσα από την οργανωτική ύπαρξη του δικαίου, το οποίο πραγματώνεται μέσω του κράτους, που οργανώνει τη λογική, το πνεύμα, τη γνώση, γιατί είναι η ίδια η μετενσάρκωση του πνεύματος, η μετενσάρκωση της λογικής και της γνώσης και υλοποιείται με την κρατική γραφειοκρατία, τον κλειδοκράτορα της γνώσης.

Αυτή η αντίληψη για το κράτος περικλείει την ουσιαστική ιδέα του Έγγελου, η οποία βέβαια δεν είναι απαραίτητο να ερμηνευθεί απολογητικά, σαν απόπειρα για τη συγκρότηση μιας αυταρχικής θεωρίας της εξουσίας. Εντούτοις μπορεί και να μας χρησιμεύσει κάλλιστα για την ανάλυση και κατανόηση των θεωρητικών συντεταγμένων του αστικού αυταρχισμού.

Η Γαλλική Επανάσταση (έννοια σε δράση) αποτελεί, σύμφωνα με τον Έγελο, την ολοκλήρωση, τη συγκρότηση του καθεστώτος της ελευθερίας, μέσα στο οποίο οι πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές δυνάμεις του ancien régime (οι πολιτιστικές μάζες οντότητες, όπως τις αποκαλεί ο Έγκελος) αδυνατούν να λειτουργήσουν σαν ανασταλτικοί μηχανισμοί που θα περιόριζαν την ελευθερία². Δεν μετατρέπουν δηλαδή την «αμοιβαία αναγνώριση» των ατόμων (gegenseitige Anerkennung) σε αλλοτριωμένη αναγνώριση, δεν την καταργούν, ούτε της προσδίδουν προαστικό χαρακτήρα (π.χ. «αμοιβαία αναγνώριση» στη διαλεκτική κυρίου δούλου)³.

Με τη Γαλλική Επανάσταση ανατρέπονται οι θεσμικοί κώδικες διαφοροποίησης του ancien régime και επιτρέπεται ή επιτυγχάνεται έτσι η

πραγματοποίηση του αστικού λόγου. Όμως ποιο είναι το αποτέλεσμα της επανάστασης, ποιο είναι το πραγματικό της περιεχόμενο; Η τρομοκρατία σαν μηχανισμός που επιβάλλει το Λόγο διαλύοντας τη θεσμοποιημένη, κωδικοποιημένη διαφοροποίηση ή η ναπολεόντια δικτατορία; Η τρομοκρατία είναι το μεταβατικό στάδιο, το στάδιο της καταστροφής του παλαιού καθεστώτος, το στάδιο της καταστροφής των πνευματικών μαζών οντοτήτων του ancien régime (παλαιού καθεστώτος), ενώ η ναπολεόντια δικτατορία είναι η αποκορύφωση της, είναι η ενσάρκωση της λογικής της ιστορικής πορείας, ή καλύτερα, η ενσάρκωση της λογικής του τέλους της ιστορίας που δέχεται ο εγγελισμός.

Βέβαια ο Έγγελος δεν μιλάει για το βοναπαρτισμό, αλλά στον Ναπολέοντα βλέπει την ενσάρκωση του πνεύματος, του οποίου όμως η ειρωνεία της ιστορίας δεν επιτρέπει την επιβολή αλλά τον αναγκάζει στην αδυναμία της νίκης⁴. Όμως το κυρίως ζητούμενο έχει εμφανιστεί. Το εθνικό κυρίαρχο αστικό κράτος είναι πραγματικότητα.

Το αστικό εθνικό κράτος είναι ο νέος θεσμοποιημένος κώδικας στον οποίο ο Λόγος εκφράζεται μέσα από μορφές διυποκειμενικότητας και αλληλεπίδρασης.

Δεν πρόκειται για παλινόρθωση με τη στενή έννοια, δεν πρόκειται για το ίδιο κράτος, για την παλινόρθωση των στοιχείων του παλαιού καθεστώτος. Πρόκειται για συγκρότηση, διάρθρωση του νέου θεσμοποιημένου κώδικα, μέσα από τον οποίο ο Λόγος, ο αστικός Λόγος, είναι δυνατόν να υπάρξει.

Η λειτουργία της αστικής κοινωνίας (της *bürgerliche Gesellschaft*) χρειάζεται, δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς τη θεσμοποιημένη, οργανωμένη, κωδικοποιημένη υλική υπόσταση της λογικής της: το εθνικό κράτος.

Η «αμοιβαία αναγνώριση» των πολιτών, των αστών, για να λειτουργήσει οικονομικά, κοινωνικά και πολιτικά, για να αναπαραχθεί σε όλα τα σύγχρονα και οργανικά αλληλένδετα επίπεδα, χρειάζεται το κράτος που αποτελεί το αποκορύφωμα της λογικής, της αστικής λογικής, γιατί αποτελεί την υλική της θεσμοθετημένη και κωδικοποιημένη ύπαρξη. (Με αυτή την έννοια ο Luhmann⁵ θεωρεί την εξουσία κώδικα επικοινωνίας). Αποκορύφωση αλλά και υλοποίηση, συμπύκνωση (N. Πουλαντζάς) ή ένταση (Carl Schmitt) της υποκειμενικότητας και αντικειμενικότητας της αστικής κοινωνίας. Οργανωτική συνθήκη και προϋπόθεση της λειτουργίας της αστικής κοινωνίας.

Το κράτος είναι η μετενσάρκωση, η οντότητα της λογικής της αστικής κοινωνίας, γιατί χωρίς αυτό η αστική κοινωνία δεν μπορεί να υπάρξει, α επιβληθεί στις κοινωνικές αντιθέσεις.

Έτσι η αστική εξουσία υλοποιημένη στο εθνικό αστικό κράτος, φιλελεύθερο ή μοναρχικό (μέσω του οποίου ο Έγγελος αποφεύγει τους κινδύνους του φιλελεύθερου αστικού κράτους, όπου τα επί μέρους αστικά συμφέροντα μπορούν να ανατρέψουν την απαραίτητη αντικειμενικότητα της λογικής της κρατικής γραφειοκρατίας), είναι σε θέση να εξασφαλίσει τη λειτουργία της,

την αναπαραγωγή της και τη συνέχεια της. Η αμοιβαία αναγνώριση των πολιτών αστών χρειάζεται αυτό το νέο μηχανισμό θεσμοθέτησης και οργάνωσης της, ώστε η αναγνώριση να επιβληθεί πάνω στην παραγνώριση της αστικής πραγματικότητας. Γιατί ουσιαστικό στοιχείο της αστικής κοινωνίας είναι η αμοιβαία και ίση αναγνώριση των αστών και η πλήρης έλλειψη αμοιβαιότητας αλλά και αναγνώρισης έξω από τα πλαίσια της αστικής κοινωνίας. Έξω από τα αστικά πλαίσια, στο επίπεδο ακόμα δηλαδή και της αγοράς της εργασίας, που στηρίζει την ύπαρξη και αναπαραγωγή της αστικής κοινωνίας.

Έτσι το αστικό κράτος είναι η συμπύκνωση της αστικής λογικής, το *conditio sine qua non* της ύπαρξης της αστικής κοινωνίας. Το τέλος της εγγελιανής ιστορίας είναι η συγκρότηση του αστικού κράτους, το οποίο παίρνει πια τη θέση του υποκειμένου της ιστορίας, γιατί αποτελεί την πλήρη έκφραση του τέλους της, της πραγματοποίησης της, και με την ύπαρξη του αναπαράγει την αστική κοινωνία. Το κράτος γίνεται εκείνο το υπερβατικό υποκείμενο που επιτρέπει τη λειτουργία, τη συνέχεια και την αναπαραγωγή της αστικής κοινωνίας.

2. Η φιλελεύθερη αστική αντίληψη

Πιο κοντά στον Hobbes από ότι στον Locke ο Έγκελος διατυπώνει αυτή την αντίληψη του κράτους υποκειμένου, του κράτους που ορίζει και καθορίζει την αστική κοινωνία. Έτσι πραγματικότητα και ιδεολογία συμπληρώνονται και ταυτίζονται θετικά στο επίπεδο της απολογητικής και της πρακτικής της αστικής κοινωνίας και της αστικής σκέψης.

Το κράτος υπερκείμενο της κοινωνίας και υποκείμενο της ιστορίας. Η περίφημη αντίληψη της αυτονομίας του κράτους, σαν του κατεξοχήν κοινωνικού μηχανισμού, όπως συχνά εμφανίζεται και σε διάφορες διατυπώσεις στα πλαίσια των τριτοκοσμικών θεωριών, μέσα από την απολυτοποίηση μιας γνωστής έκφρασης του Gramsci⁶.

Από δω μέχρι το κράτος των τεχνοκρατών και των εμπραγμάτων αναγκών ο δρόμος δεν είναι μακρύς, είναι απλώς ένα βήμα. Το υποκείμενο της ιστορίας μοναρχικό κράτος γίνεται το υπερκείμενο της κοινωνίας αστικό κράτος του δικαίου και τέλος το σημερινό αυταρχικό, τεχνοκρατικό κράτος.

Έτσι παρ' όλες τις θεωρίες περί συμμετοχής, ανταγωνισμού των ελίτ, δικαιοσύνης κλπ. που αναγκαστικά αποτέλεσαν τις αστικές ιδεολογικές απαντήσεις στην εμφάνιση στο προσκήνιο του εργατικού κινήματος, η έννοια του κράτους υποκειμένου, της αυτονομίας του κράτους παρέμεινε η κεντρική ιδέα του αστισμού και των πολιτικών θεωριών του ή της νομικής κωδικοποίησής τους⁷.

Ο φιλελευθερισμός όμως και ο τόσο πολυδιαφημισμένος σύγχρονος νεοφιλελευθερισμός που ευαγγελίζονται τον περιορισμό του κράτους ή ακόμη και το εργατικό κίνημα που προσπάθησε να αντισταθεί στο

φιλελεύθερο ή το αυταρχικό αστικό κράτος τι σχέση μπορεί να έχουν με αυτή την αντίληψη του κράτους υποκειμένου ;

Ο πατέρας του φιλελευθερισμού είναι ασφαλώς ο John Locke. Χρησιμοποιώ αυτή την έκφραση, πατέρας, για ένα λόγο παραπάνω, για να μην γίνει ταύτιση του σημερινού φιλελευθερισμού της καθολικής ψήφου, των πολιτικών δικαιωμάτων κλπ. με το φιλελεύθερο κράτος του Locke. Ο σημερινός φιλελευθερισμός που αποσιωπά βέβαια το λειτουργικά απαραίτητο και ειδοποιό παρεμβατισμό έχει πάρει μορφές που δεν ανταποκρίνονται στον κλασικό, τον καθαρό φιλελευθερισμό, αλλά αποτελούν αναγκαστικές αναπροσαρμογές του μέσα από μια συνεχή διαδικασία αγώνων της εργατικής τάξης.

Ο Locke και όχι ο Hobbes, γιατί ο Hobbes δέχεται την μορφή του κρατικού, απόλυτου αυταρχισμού⁸, που ο ώριμος Locke του 1680⁹ έχει πια αποβάλει, παρ' όλο που από αστική οικονομική άποψη ο Hobbes είναι πολύ πιο συνεπής από τον Locke. Για τον Hobbes π.χ. και η ζωή είναι εμπόρευμα, πράγμα που για λόγους που δεν θα αναπτύξω εδώ, δεν δέχεται ο Locke¹⁰.

Ο Locke επιτυγχάνει, μέσα από την περίφημη θεώρηση του χρήματος σαν συστατικού στοιχείου της φυσικής κατάστασης του ανθρώπου, πριν από την ύπαρξη του κράτους και της πολιτισμένης κοινωνίας, την αποδοχή ενός ουσιαστικού στοιχείου της αστικής σκέψης σε σχέση προς τον Hobbes". Ο Locke διορθώνει τον Hobbes στην έννοια της συνοχής της αστικής τάξης που δεν χρειάζεται μονάρχη για να υπάρξει και να λειτουργήσει, αλλά επαφίεται στην έννοια της πλειοψηφίας των αστών ιδιοκτητών. Τα δύο συστατικά κύρια στοιχεία του Locke, που μας ενδιαφέρουν εδώ, είναι ο σκοπός του κράτους και η έννοια του συνταγματισμού (Constitutionalism).

Ο σκοπός του κράτους είναι να αφήνει ελεύθερους τους αστούς ιδιοκτήτες, αλλά και να φροντίζει η εργατική τάξη (εδώ συμπεριλαμβάνεται η άκληρη αγροτιά, οι τεχνίτες και γενικώς όλοι οι έχοντες ως μοναδική τους ιδιοκτησία την εργατική τους δύναμη) να εκπληρώνει ανελλιπώς το έργο της.

Ο συνταγματισμός ορίζει βέβαια τη διάκριση των εξουσιών (για τον Locke νομοθετική και εκτελεστική), αλλά ο στόχος αυτού του συνταγματισμού είναι η υπεράσπιση της ιδιοκτησίας μέσω του κράτους, όχι όπως στην αστική ιδεολογία της ηπειρωτικής Ευρώπης η υπεράσπιση των πολιτών ή της ιδιοκτησίας τους από την αυθαιρεσία του μοναρχικού κράτους. Ο λόγος είναι ότι πολύ σύντομα στην Αγγλία έχουμε μια συμμαχία της αριστοκρατίας με την αστική τάξη, τη συμμαχία δηλαδή του παλαιού καθεστώτος με την αστική κοινωνία. Αντίθετα στη Γαλλία π.χ. έχουμε πολύ αργότερα μια βίαιη αντιπαράθεση, η οποία, ύστερα από την ήττα του λαϊκιστικού, δημοκρατικού, ιακωβινικού στοιχείου, θα επιφέρει αυτή τη νέα συμμαχία μέσα από μια νέα ισορροπία δυνάμεων, όπου οι αστοί αναπροσαρμόζουν τα αριστοκρατικά προνόμια και τα επεκτείνουν και στην τάξη τους¹².

Παρ' όλα αυτά στην αυθαιρεσία της πλειοψηφίας των αστών ιδιοκτητών του φιλελεύθερου αστικού κράτους του Locke δεν υπάρχουν όρια, γιατί αυτή εξ' αντικειμένου ανταποκρίνεται στο ανώτατο και γενικό αστικό συμφέρον, στο

συμφέρον της διατήρησης της ιδιοκτησίας σαν θεσμού, μπροστά στον οποίο ο πολίτης αστός μονάδα πρέπει να υποχωρήσει.

Η έννοια του φιλελευθερισμού είναι λοιπόν ρητά, οργανικά συγκροτημένη σε απόλυτη σχέση με την ιδιοκτησία. Αυτό ισχύει και για τον Locke του 1680 αλλά και για τον Rawls του 1971¹³.

Παρότι στην αγγλική και σύντομα στην αμερικανική παράδοση το κράτος είναι έννοια πιο πραγματική, πιο συγκεκριμένη και υλική, πιο στενά συνδεδεμένη με την οικονομική δομή, από ότι στον ιδεαλισμό του εγγελιανού πνεύματος και της εγγελιανής λογικής, εντούτοις το ουσιαστικό, υλικό περιεχόμενο είναι το ίδιο. Γι αυτό και στην αγγλοσαξονική παράδοση, αν όχι τόσο ανοικτά και τόσο καθαρά διατυπωμένα, το κράτος παίρνει τη μορφή υποκειμένου, ρυθμιστή της αστικής συνέχειας, εγγυητή της υποταγής των κυριαρχούμενων τάξεων. Γίνεται και εδώ το υποκείμενο της ιστορίας, γιατί η ιστορία είναι πάντοτε αστική για τον αστισμό. Ακόμη και για τον πλουραλισμό των επί μέρους συμφερόντων και ομάδων ενός Dahl¹⁴, ή ενός Dahrendorf¹⁵ ή Rawls το κράτος είναι ο *deus ex machina* που θα διατηρήσει την απαραίτητη (εξουσιαστική) κοινωνική ισορροπία.

Έτσι και ο σημερινός νεοφιλελευθερισμός που θέλει να περιορίσει το κράτος, δεν θέλει τίποτα άλλο παρά να περιορίσει το κράτος στον ουσιαστικό του ρόλο, στην εξασφάλιση της πειθαρχίας της εργατικής τάξης, στην εξασφάλιση του ότι η εργατική τάξη θα εκπληρώνει ανελλιπώς το έργο της, ώστε η αναπαραγωγή των κοινωνικών σχέσεων να είναι απρόσκοπτη και ο θεσμός της ιδιοκτησίας να παραμείνει ηγεμονικός. Ο περιορισμός του κράτους δεν βρίσκεται έτσι σε αντίθεση με τον υποκειμενισμό του, αλλά αντίθετα τον ξεκαθαρίζει από τις επιβουλές του εργατικού κινήματος που εκφράζεται με τα σοσιαλδημοκρατικά κοινωνικά συμβόλαια, τις κοινωνικές δαπάνες, την πολιτική απασχόλησης κλπ.

3. Η σταλινική και η σοσιαλδημοκρατική αντίληψη

Το πρόβλημα για τον μαρξισμό τίθεται διαφορετικά, θέλω εδώ να διαχωρίσω την έννοια μαρξισμός, μαρξιστική θεωρία από τον λεγόμενο ορθόδοξο «μαρξισμό λενινισμό», που αποτελεί την εξουσιαστική, απολογητική θεωρία του «υπαρκτού σοσιαλισμού», αλλά και από την σοσιαλδημοκρατική αντίληψη για το κράτος.

Θα πρέπει να γίνει η διαφοροποίηση μεταξύ της μαρξιστικής θεώρησης των κοινωνικών σχέσεων και μιας (με εγγελιανές ρίζες) οικονομιστικής, μηχανιστικής, μονιστικής και εξελικτικής θεώρησης των κοινωνικών φαινομένων και μορφωμάτων και της λεγόμενης πορείας της ιστορίας;

Ο ιδεαλισμός του Έγκελου είδε την ιστορική διαδικασία σαν μια διαδικασία του Λόγου, του πνεύματος, του *Weltgeist* προς την ολοκλήρωση του, που πραγματοποιείται, όπως αναφέραμε, με το αστικό εθνικό κράτος (η μορφή του καθεστώτος δεν μας ενδιαφέρει στη προκειμένη περίπτωση). Η διαλεκτική πορεία του Λόγου, της Λογικής είναι η πορεία της άρνησης της

άρνησης (die Negation der Negation), η οποία τελικά αρνείται την άρνηση διατυπώνοντας τη θέση της εκπλήρωσης της. Η ιστορική πορεία είναι τελεολογική.

Ο οικονομισμός στον μαρξισμό, που αρχίζει ουσιαστικά με μια σειρά από διατυπώσεις του Engels και εκφράζεται ακόμη μερικές φορές και στο ίδιο το έργο του Μαρξ, (χωρίς όμως να αποτελεί συστατικό στοιχείο του μαρξιστικού έργου, αλλά περισσότερο εγγελιανές διατυπώσεις διαφόρων οικονομικών μεγεθών και τάσεων, ή αποδοχή της γοητείας της εγγελιανής διαλεκτικής στο επίπεδο της αυστηρά αφαιρετικής λογικής συστηματικής ανάλυσης εννοιών, π.χ. στην περίπτωση της ανάλυσης των εσωτερικών οικονομικών μηχανισμών των καπιταλιστικών οικονομικών κρίσεων), αναζητά αλλού αυτή τη μηχανή της ιστορίας. Ο οικονομισμός προσπαθώντας να σκεφτεί υλιστικά και σκεπτόμενος μονοδιάστατα οικονομικά, ανακαλύπτει μια άλλη καθοδηγήτρια μηχανή της ιστορίας: τις παραγωγικές δυνάμεις¹⁶.

Αυτές οι παραγωγικές δυνάμεις διαμεσολαβούν στο πολιτικό κοινωνικό επίπεδο, ένα νέο υποκείμενο της ιστορίας: το προλεταριάτο. Το συνειδητοποιημένο προλεταριάτο, του οποίου η συνείδηση εκφράζεται από το κόμμα του, την περίφημη avantgarde του προλεταριάτου, το κομμουνιστικό κόμμα. Έτσι το νέο υποκείμενο της ιστορίας, που βασίζεται στη συνεργεία των παραγωγικών δυνάμεων και ιστορικά ανατρέπει το αστικό υποκείμενο και το οδηγεί στο χρονοντούλαπο της ιστορίας, γίνεται αναγκαστικά κράτος υποκείμενο¹⁷.

Σχηματοποιώντας μηχανιστικά την ιστορική εμπειρία της σοσιαλιστικής επανάστασης στη Ρωσία, ο σταλινισμός ισχυρίζεται ότι το υποκείμενο προλεταριάτο, για να ανατρέψει την αστική εξουσία, δημιουργεί ένα αντίπαλο ανταγωνιστικό κράτος, το κράτος των σοβιέτ, ένα κράτος εργαλείο, με το οποίο επιτίθεται, καταλαμβάνει και ανατρέπει με μια ιστορική «έφοδο» το αστικό κράτος¹⁸.

Το νέο κράτος του προλεταριάτου, το κράτος δηλαδή του κόμματος που «εκφράζει» καθοδηγητικά το προλεταριάτο, ξεκινάει από τη λογική ακολουθία: τάξη κόμμα εργαλείο, και καταλήγει στη λογική ακολουθία: τάξη κόμμα κράτος υποκείμενο.

Σύμφωνα με τη σταλινική αντίληψη, το κομματικό προλεταριακό κράτος εκφράζοντας την τάξη υποκείμενο εκφράζει την προοδευτική, εξελικτική πορεία των παραγωγικών δυνάμεων, γίνεται το ίδιο, εφόσον πια και ιστορικά εκφράζει την απελευθερωτική πορεία και λειτουργία των παραγωγικών δυνάμεων, υποκείμενο της ιστορίας, υπερκείμενο της κοινωνίας και ασφαλώς και υπερκείμενο του προλεταριάτου. Με το τέλος της λενινιστικής περιόδου (η αντίθεση του Λένιν στον οικονομισμό της II Διεθνούς είναι γνωστή)¹⁹ και την κυριαρχία του σταλινισμού, ο οικονομισμός, οργανικά αλληλένδετος με τον βολонταρισμό της απόλυτης εξουσίας, μετατρέπεται σε κυρίαρχη ιδεολογία και πρακτική για να διαλύσει κάθε προσπάθεια κοινωνικής, πολιτικής και οικονομικής χειραφέτησης που είχε αποτελέσει το περιεχόμενο της οκτωβριανής επανάστασης²⁰.

Ο δόλος της ιστορίας, όπως θα έλεγε και ο Έγκελς, παίζει παράξενα παιχνίδια. Το ιδεαλιστικό εγγελιανό κράτος του αστικού Λόγου εκφράζεται πάλι μέσα από την υπεραπλουστευμένη, μηχανιστική, μονιστική και εσχατολογική προοπτική μιας εκχυδαϊσμένης, απολογητικής εγγελιανής διαλεκτικής, για να στηρίξει τον μονοκομματικό αυταρχισμό μιας νέας άρχουσας τάξης. Αρνούμενο την ιδιοκτησία αλλά αποδεχόμενο τον απόλυτο έλεγχο των μέσων παραγωγής, το κράτος του «υπαρκτού σοσιαλισμού» επιβάλλει τον αυταρχισμό του και γίνεται πάλι ταξικό και εκμεταλλευτικό.

Ο ρεφορμισμός της σοσιαλδημοκρατίας είναι πολύ πιο κοντά στο κράτος υποκείμενο του αστισμού, παρουσιάζοντας όμως μια εσωτερική συγγένεια προς τον κρατισμό του σταλινισμού.

Ο σοσιαλδημοκρατικός ρεφορμισμός δεν δέχεται την επαναστατική διαδικασία (όπως δεν δέχεται και την σταλινική μέθοδο της «εφόδου»²¹), αλλά υποστηρίζει τη σταδιακή, εξελικτική διαδικασία προς τον σοσιαλιστικό μετασχηματισμό της κοινωνίας.

Η διαδικασία αυτή πραγματώνεται μέσω της παρουσίας του σοσιαλδημοκρατικού κόμματος στην πολιτική σκηνή αρχικά και κατόπιν, σε ένα επόμενο στάδιο, μέσω της παρουσίας του μέσα στο κράτος.

Σε βαθμό που ξεπερνά και την αστική αντίληψη της κρατικής αυτονομίας, το κράτος θεωρείται από την σοσιαλδημοκρατία ο μηχανισμός, που με την παρουσία του κόμματος μέσα σ' αυτό, θα οδηγήσει στην ανατροπή του αστικού αυταρχισμού, στη σταθεροποίηση των δημοκρατικών διαδικασιών και τελικά στο σοσιαλιστικό μετασχηματισμό της κοινωνίας. (Ενδεικτική π.χ. γι' αυτή την απολυτοποίηση του κράτους είναι και η αποσύνδεση της παραγωγής από τη διανομή που χαρακτήρισε την ιδεολογία και πρακτική της γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας²²).

Κάπως απλουστευμένα και σχηματικά γιατί δεν θέλουμε εδώ να ερευνήσουμε την θεωρητική και ιστορική διαδικασία, αλλά να εργαστούμε με το πόρισμα της ανάλυσης το κράτος και η οικονομία πρέπει να φύγει σιγά σιγά από τα χέρια της αστικής τάξης και να περάσει στα χέρια των εργαζομένων. Το κράτος στην πιο καθαρή μορφή του σαν υποκείμενο της ιστορίας και υπερκείμενο της κοινωνίας και η οικονομία ατόφια, καθαρή, προοδευτική (παραγωγικές δυνάμεις), αλλά φρικτά βιασμένα από την πανουργία και τον τυχοδιωκτισμό της αστικής τάξης.

Από την έστω και μερική υποστήριξη του βίλχελμινικού κράτους και της πολεμικής πολιτικής του (191 S)²³ μέχρι τον Ebert του 1918²⁴ που υπερηφανευόταν στη Βουλή, με έναν ιστορικά τραγικό τρόπο, ότι είχε δώσει δυο γιους στον πόλεμο του γερμανικού ιμπεριαλισμού (η ταύτιση με το κράτος είναι πια έμπρακτη) και τον Noske²⁵, που, με την βοήθεια του αυτοκρατορικού στρατού, έπνιξε στο αίμα την επανάσταση (Ιανουάριος 1919) για να κερδίσει η σοσιαλδημοκρατία την αποδοχή της αστικής τάξης, αλλά και μέχρι τον μεταπολεμικό Schumacher²⁶, το κράτος είναι ο υπέρτατος λόγος και σκοπός της σοσιαλδημοκρατίας, για να αναφερθούμε ενδεικτικά

στο πιο τυπικό, το πιο κλασικό παράδειγμα, την περίπτωση της γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας.

4. Η μαρξιστική κριτική

Ποια όμως είναι η μαρξιστική θέση απέναντι στο κράτος, ποια είναι »η αντίληψη για το κράτος που έχει εκείνος ο μαρξισμός ο οποίος αρνείται τον οικονομισμό και τον βολονταρισμό προσπαθώντας να αξιοποιήσει παραγωγικά το έργο του Καρλ Μαρξ;

Ο μαρξισμός παρ' όλα τα κενά της πολιτικής του θεωρίας είναι η μόνη αντικρατική συγκροτημένη θεωρία και μέθοδος που έχουμε. Και αυτό παρ' όλες τις γκουλακικές και επίπεδες ταυτίσεις ανόμοιων πραγμάτων που ακούμε τώρα τελευταία, και παρ' όλες τις κριτικές των μονισμών και ιστορικισμών ενός Popper π.χ. που δεν ασχολούνται με το μαρξιστικό έργο και τη συνέχεια της μαρξιστικής έρευνας, αλλά με διάφορα που λέγονται και γράφονται στο όνομα της μαρξιστικής θεωρίας, στη χειρότερη περίπτωση, ή, στην καλύτερη περίπτωση, με μερικά αποσπάσματα από το έργο του νεαρού Μαρξ και ειδικότερα βέβαια με τις διάφορες υπεραπλουστεύσεις του Engels²⁷.

Για τον μαρξισμό δεν υπάρχει η έννοια του υποκειμένου της ιστορίας, η ιστορική πορεία δεν είναι τελεολογική εσχατολογική, βασισμένη στη συνεργία της αντικειμενικότητας των προοδευτικών παραγωγικών δυνάμεων, και το κράτος δεν είναι μια αυτόνομη υπερβατική οντότητα. Για τον μαρξισμό το υποκείμενο της ιστορίας δεν υπάρχει. Υπάρχει μια συνεχής συγκρουσιακή στρατηγική κατάσταση, μια διαδικασία ανταγωνιστικών κοινωνικών συγκρούσεων. Η ιστορική διαδικασία διαγράφει τάσεις πορείας και αντιθετικές προς αυτές τάσεις. Η έννοια της σχέσης είναι και το ειδοποιό στοιχείο του μαρξισμού. Η σχέση, ο συσχετισμός κοινωνικών δυνάμεων σε όλες τις μορφές που εξωτερικεύεται αλλά και πραγματώνεται. Πρόκειται για σχέση κοινωνική: κεφάλαιο, εξουσία, κράτος κλπ. Η παραγωγή δεν είναι εργασία αλλά και κατανομή της εργασίας. Η εργασία δεν είναι μια διαδικασία οικονομική, έξω από την κοινωνία, αλλά είναι κατ' εξοχήν κοινωνική σχέση.

Ο κοινωνικός καταμερισμός της εργασίας, όπως εκφράζεται και με την παρουσία των πολιτικών και ιδεολογικών σχέσεων μέσα στην παραγωγική διαδικασία είναι εκείνος που έχει το προβάδισμα έναντι του τεχνικού καταμερισμού της εργασίας. Δεν είναι οι παραγωγικές δυνάμεις που καθορίζουν τις σχέσεις παραγωγής αλλά οι σχέσεις παραγωγής που είναι καθοριστικές για τις παραγωγικές δυνάμεις.

Έτσι το κράτος για τον μαρξισμό δεν είναι ένα απροσπέλαστο υπερβατικό υποκείμενο αλλά η συγκεκριμένη υλική συμπύκνωση του συσχετισμού των ταξικών δυνάμεων και της κοινωνικής εξουσίας. Η αποφασιστική θεωρητική καινοτομία που εισήγαγε ο Μαρξ, η τομή στην κυρίαρχη αντίληψη για το κράτος, είναι ότι αρνήθηκε την εγγελιανή λογική της υπερβατικότητας του αυτόνομου κράτους-υποκειμένου της ιστορίας και υπερκείμενου της

κοινωνίας, αλλά και ότι δεν περιόρισε την προσέγγιση του στην αρνητικότητα του φαινομένου, δεν θεώρησε δηλαδή το κράτος σαν απλό όργανο καταστολής, που αν άλλαζε διαχειριστή θα μπορούσε να μετατραπεί από εργαλείο της αστικής κυριαρχίας σε εργαλείο των κυριαρχούμενων τάξεων, εργαλείο μέσο του κοινωνικού μετασχηματισμού, αλλά διέγινωσε τη θετικότητα του σαν σύστημα πολιτικής κυριαρχίας.

Για τον μαρξισμό το κράτος είναι κοινωνική σχέση κατά τον ίδιο τρόπο που το κεφάλαιο είναι κοινωνική σχέση. Το κεφάλαιο δεν είναι ένα συγκεκριμένο πράγμα, μια ενδογενής οντότητα αλλά μια μορφικά καθορισμένη συμπύκνωση του συσχετισμού των ταξικών δυνάμεων, όπου η μορφή της αξίας αποτελεί τη μήτρα του ταξικού ανταγωνισμού, του ανταγωνισμού που καθορίζει τη δυναμική της συσσώρευσης. Το κράτος, υλική συμπύκνωση του συσχετισμού δυνάμεων ανάμεσα σε τάξεις και μερίδες τάξεων, έτσι όπως αυτός ο συσχετισμός δυνάμεων εκφράζεται με ειδική μορφή μέσα στο κράτος, αποτελεί συγχρόνως την πολιτική μορφή της ταξικής κυριαρχίας και τις πολιτικές συντεταγμένες της ταξικής πάλης²⁸.

Έτσι η μορφή του κράτους αποτελεί μήτρα της ταξικής πάλης και η μορφή του καθεστώτος την συγκεκριμένη συγκυρία του ταξικού ανταγωνισμού.

Ο κοινωνικός μετασχηματισμός απαιτεί τον επαναστατικό μετασχηματισμό του κρατικού μηχανισμού, της μορφής του κράτους αλλά και την αναδιάρθρωση του συσχετισμού των ταξικών δυνάμεων.

Η διέξοδος από τον αφανή και συνήθως όχι συνειδητό εγγελιανισμό είναι δύσκολη αλλά αναγκαία.

¹ * Το κείμενο αποτελεί απόσπασμα εισήγησης που έγινε στην Κύπρο στις 24/3/84 στα πλαίσια σεμιναρίου με θέμα τη σύγχρονη πολιτική θεωρία που οργάνωσε το Κυπριακό Κέντρο Μελετών (ΚΥΚΕΜ). 1. Georg W.F Hegel: Grundlinien der Philosophie des Rechts. Frankfurt a.M. 1970

2. Georg W.F Hegel: Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte. Frankfurt a.M 1970.

3. G.W.F. Hegel: Phänomenologie des Geistes. Frankfurt a.M 1970 σελ. 145/177.

4. Πάνω σ' αυτή τη θεματική δεξ και: Ανρί Λεφέβρ: Χέγκελ, Μαρξ, Νίτσε. Αθήνα 1976 σελ. 79/132.

5. N. Luhmann: Macht. Stuttgart 1975, σελ. 418 και 98/115 δεξ επίσης και Jürgen Habermas: Theorie des Kommunikativen Handelns. Frankfurt a.M. 1981, τόμος I σελ. 445 K.Z.

6. Δεξ Antonio Gramsci. Philosophie der Praxis, Eine Auswahl. Frankfurt a.M. 1967 σελ. 282/375 και Christine BuciGlucksmann: Gramsci und der Staat. Für eine materialistische Theorie der Philosophie. Köln 1981 (Πρόσφατα εκδόθηκε και ελληνικά από το Θεμέλιο) κυρίως σΧ. 531/07 και 232 κ.ε.

7. Τυπικό παράδειγμα της νομικίστικης έκφρασης της αστικής αντίληψης για την αυτονομία του κράτους παραμένει το κλασικό έργο του Georg Jellinek: Allgemeine Staatslehre. Kronberg 1976, δεξ κυρίως σελ. 287/331, 332/379 και 661/736.

8. Thomas Hobbes: Leviathan. Frankfurt a.M. 1966., κυρίως κεφ. 24.
9. John Locke: Zwei Abhandlungen über die Regierung. Frankfurt a.M. 1977 κυρίως σελ 281
306.
10. Δες και Macpherson: Die politische Theorie der Besitzindividualismus Frankfurt M. 1973, κεφ. II και V.
11. στο ίδιο σελ. 229 κ.ε.
12. Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες για την ανάλυση του χαρακτήρα της αστικής επαναστατικότητας είναι οι εικονοκλαστικές μελέτες της Heidi Gerstenberger. Μια περιεκτική και πυκνή καταγραφή των θέσεων της βρίσκεται στο: Heidi Gerstenberger: Zur materialistischen Analyse der Vorgeschichte, der Entstehung, sowie der allgemeinen Funktionsweise bürgerlicher Staaten. Frankfurt a.M. 1983 δες επίσης και E. Balibar: Cinq Etudes du Matérialisme Paris 1974 και Perry Anderson: Lineages of the Absolutist State. London 1975.
13. J. Rawls: Eine Theorie der Gerechtigkeit. Frankfurt a.M. 1975.
14. Δες κυρίως R. Dahl: A Preface to Democratic Theory Chicago 1956 και του ίδιου: Polyarchy, Participation and Opposition. New Haven 1971.
15. R. Dahrendorf: Gesellschaft und Demokratie in Deutschland. München 1965 και του ίδιου: Lebenschancen. Frankfurt a.M. 1979.
16. Πάνω σ' αυτήν την προβληματική δες: Δ. Χαραλάμπης: Όψεις κριτικής της μαρξιστικής θεωρίας, στο «θέσεις» 6, Γενάρης-Μάρτης 1984 κυρίως σελ. 9697.
17. Στο ίδιο σελ. 9798.
18. Δες και τη μελέτη του Ν. Πουλιαντζά: Το κράτος, η εξουσία, ο σοσιαλισμός. Αθήνα 1982, κυρίως σελ. 358 κ.ε.
19. Πάνω σ' αυτό το θέμα: Julius Braunthal: Die Geschichte der Internationale· Berlin 1978, τόμος I σελ. 201 κ.ε., τόμος II σελ. 78198. Για μια κριτική ανάλυση των θεωρητικών θέσεων και της πολιτικής στρατηγικής του Λένιν, δες: Rudi Dutschke: Versuch Lenin auf die Füsse zu stellen. Berlin 1974.
20. Για μια βαθμιαία ανάλυση της μορφής και του περιεχομένου της οκτωβριανής επανάστασης δες: Ch. Bettelheim: Les luttes de classes en URSS. Paris τόμος I (1974), τόμος II (1977), τόμος III (1982) και βέβαια το κλασικό έργο του E.H. Carr: La révolution bolchevique. Paris τόμος I (1969), II (1974), III (1974).
21. Για την περίφημη «εφόδο», δες το άρθρο του Α. Ελεφάντη: Για τη στρατηγική της εφόδου: μια αναγκαία αναζήτηση στις ανολοκλήρωτες επεξεργασίες του Ν. Πουλιαντζά, στο: «Σύγχρονα θέματα», τεύχος 8. Ιούλιος 1980 σελ. 812.
22. Για την σοσιαλδημοκρατική θεώρηση της σχέσης παραγωγής διανομής δες κυρίως: O. Kirchheimer: Politik und Verfassung. Frankfurt a.M. 1964, όπου ο Kirchheimer βασίζεται στις ανάλογες αντιλήψεις για τις σχέσεις παραγωγής-διανομής του TuganBaranowski, επίσης: Sering: Jenseits des Kapitalismus, Nürnberg 1948, Peter Gay: Das Dilemma des demokratischen Sozialismus. Nürnberg 1954 κ.ά.
23. Πρόκειται για την έστω μερική υποστήριξη της περίφημης Wehrevorlage (αύξηση του στρατού, των εξοπλισμών, του ναυτικού κλπ.) του 1913 από το μεγαλύτερο μέρος των σοσιαλδημοκρατών αντιπροσώπων στο Reichstag.
24. Ο Friedrich Ebert ήταν πρόεδρος του σοσιαλδημοκρατικού κόμματος και καγκελάριος από τις 9.11.1918. Στις 11.2.1919 με την κατάρρευση της μοναρχίας έγινε ο πρώτος πρόεδρος της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης και παρέμεινε στη θέση αυτή μέχρι τον θάνατο του στις 28.2.25.

25. Gustav Noske: σοσιαλδημοκράτης, υπουργός στρατιωτικών της σοσιαλδημοκρατικής κυβέρνησης.
26. Ο Kurt Schumacher: ήταν ο πρώτος μεταπολεμικός πρόεδρος του σοσιαλδημοκρατικού κόμματος. Για τις θέσεις του Schumacher και της μεταπολεμικής γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας δεξ: Δ. Χαραλάμπης: Η σταθερότητα του καθεστώτος, Η σοσιαλδημοκρατία στη μεταφασιστική Γερμανία, στο «Πολιτική Επιθεώρηση της Πολιτικής Επιστήμης», τεύχος 4, κυρίως σελ. 106107 όπου γίνεται ειδική αναφορά στον Schumacher.
27. Δες Κάρλ Πόππερ: Η ανοιχτή κοινωνία και οι εχθροί της Αθήνα 1982, τόμος II σελ. 124312. Για μια εμπειριστατωμένη κριτική στην κριτική του Popper και την αντίληψη του για την διαλεκτική δεξ: Heinz Hülsmann: Die Anonymität von Dialektik und Reden über Dialektik. Zur Philosophie K. Poppers. Konberg 1975.
28. Πάνω στη νέα μαρξιστική προβληματική για το κράτος και τις σχέσεις εξουσίας, δεξ κυρίως: Ν. Πουλαντζάς: Το κράτος, η Εξουσία, ο σοσιαλισμός και Bob Jessop: The Capitalist State. Oxford 1982. Επίσης την πολύ περιεκτική συνέντευξη των Stuart Hall και Bob Jessop στα «Σύγχρονα θέματα», τεύχος 17 (Αφιέρωμα στον Μαρξ), Ιούνιος 1983 σελ. 2840

** Το Civilitas.GR και ο «ΔΗΜΟΣΙΟΣ ΥΠΑΛΛΗΛΟΣ» προτίθενται να απομακρύνουν το κείμενο αυτό από την Ιστοσελίδα τους, εάν η αναδημοσίευσή του προσβάλλει κεκτημένα πνευματικά ή εμπορικά δικαιώματα (info@civilitas.gr)*